Habsburský panovnický dvůr v raném novověku ve střední Evropě

Ústav historie FFUK
Jaroslava Hausenblasová

Struktura přednášky

- Co je to dvůr
- Úloha panovnického dvora v RN
- Prameny a literatura
- Vznik dvora – císař Maxmilián I., Ferdinand I., Maxmilián II.
- Dvůr Rudolfa II. – samostatná kapitola ve vývoji dvora Habsburků i ve vývoji evropského panovnického dvora
- Dvůr barokní
- Dvory žen a dětí

Panovnický dvůr

- historický fenomén
- definice dvora (Hof, court) – raný novověk: soubor hierarchicky uspořádaných úřadů, určitý/definovaný typ služby, předem stanovený plat, další formy odměny, „tzv. „hofštát“ (Hofstaat)
- dvorský okruh – širší význam dvora: členové hofštátu, osobnosti, které v panovníkově blízkosti krátkodobě nebo dlouhodobě pobývaly a měly k němu nějaký vztah
- Dvořan (Hofmann, Hofleute), členové dvora, dvorský úředník (Hofoffizier), služebník (Hofdiener), dvorská čeleď (Hofgesind), umělci (Hofkünstler, Kammerkünstler), hudebníci (Hofmusiker, Kammermusiker)

Úloha panovnického dvora ve středověku

- raný středověk – družiny: ochrana a obsluha panovníka
- vrcholný a pozdní středověk: správa státu – vznik úřadů, representace a demonstrace politické moci
- modely, vzory

Úloha panovnického dvora v raném novověku

Primární role

- politicko-správní
- obslužná
- representační
- ochranná
- lidé zabezpečující chod vlastního dvorského aparátu

Sekundární úloha

- vlivy, jimiž okruh osob kolem panovníka působil na své okolí
- "civilizační proces" (Norbert Elias)
- politické a správní centrum
- společenské centrum
- kulturní centrum

Prameny k dějinám habsburského dvora

hmotné prameny: díla umělecká, vědecká, technická, …

písemné prameny:

1. Primární:

a) evidenční a účetní: seznamy členů dvora, účetní knihy a aktový materiál; seznamy dluhů; ubytovací knihy dvora; inventáře majetku panovníka

b) normativní: dvorské řády; instrukce (Jakob Wührer-Martin Scheutz: Zu Diensten Ihrer Majestät. Hofordnungen und Instruktionsbücher am frühneuzeitlichen Wiener Hof, Wien 2011

protokoly a zápisy, usnesení a úřední korespondence

2. Druhotné:

a) úřední: vznikly činností zemských a městských správních úřadů či orgánů církevní správy

b) neúřední: vznikly většinou činností členů dvora či dvorského okruhu, soukromý charakter – notové záznamy, hudební tisky

Literatura – habsburský dvůr

Dějiny politicko-správní:

Fellner, Th. – Kretschmayr, H.: *Die österreichische Zentralverwaltung, I. Abteilung. Von Maximilian I. bis zur Vereinigung der österreichischen und böhmischen Hofkanzlei (1749)*, 1–3, Wien 1907

Žolger, I.: *Der Hofstaat des Hauses Österreich*, Wien-Leipzig 1917

Jaroslava Hausenblasová (ed.): Der Hof Kaiser Rudolfs II., Prag 2002

Hledíková, Z. – Janák, J. – Dobeš, J.: *Dějiny správy v českých zemích od počátků státu po současnost*, Praha 2007 (1. vyd. 1989)

Jakob Wührer-Martin Scheutz: Zu Diensten Ihrer Majestät. Hofordnungen und Instruktionsbücher am frühneuzeitlichen Wiener Hof, Wien 2011

Bůžek, V. – Smíšek, R. (eds.): *Habsburkové Země Koruny české ve středoevropské monarchii : 1526-1740*, Praha 2017

Dějiny umění, vědy a kultury:

Studia Rudolphina

monografie, katalogy výstav:

- Rudolf II. a Praha (1997)
- Albrecht z Valdštejna (2007)
- Rožmberkové. Rod českých velmožů a jeho cesta dějinami (2011)
- Ferdinand II. Arcivévoda Ferdinand II. Habsburský. Renesanční vladař a mecenáš mezi Prahou a Innsbruckem (2017)

Počátky habsburského dvora ve středověku

dvory franckých a později římských (německých) králů: maršálek (Marschall), komoří-šacmistr (Kämmerer-Schatzmeister), číšník (Schenk), trukses (Truchses)

středověký dvůr Habsburků:

maršálek (Marschall) – dohled nad stájemi, cestováním → soudní pravomoc

hofmistr (Hofmeister) – hospodářské záležitosti, postupně vše co souvisí s provozem dvora, dohled nad členy dvora

truksas – ceremoniální úředník

komorník – správa financí

číšník

fořt

lovčí

Maxmilián I. (1486–1519)

- inspirace – dvůr burgundského vévody Karla Smělého (†1477)
- 1496 – rakouská Schatzkammer – finance vedeny právě na základě předem stanovených rozvrhů, tj. statusů (tzv. "State", "Hofstatt", "Stat Regiments")
- 1498 – dvorská rada (Hofrat)
- hofmistr a dvorní maršálek
- dvorská komora (Hofkammer) – Pfennigmeister
- 1502 – dvorní kontrolor
- kancelář
- 1518 – vydání tzv. Libellu

Habsburský dvůr 1519-1567

	1519	asi 1519	1527/30	asi 1545	asi 1550	asi 1563	1567
Název úřadu	Maxmilián I.	Ferdinand I.	Ferdinand I.	Ferdinand I.	Ferdinand I.	Ferdinand I.	Maxmilián II.
Nejv. hofmistr	1	1	1			1	1
Vychovatel		1					
Poradní kolegia / úřednici	**18**	**1**	**24**	**19**	**31**	**29**	**30**
Tajní radové				1	5		5
Nejv. maršálek	1		1+1	1	1	1+1	
President dvor. rady						1	1
Dvorní radové	16		18	11	15	14	13
Pokladník	1	1	1				
President dvor. komory							
Radové dvor. komory			2	3	4	5	4
Radové válečné rady						3	5
Ostatní služebníci			1	3	6	4	2
Kanceláře	**46**	**4**	**29**	**43**	**52**	**84**	**75**
Vicekancléř	1			1	1	1	1
Dvorní kancelář	22		18	20	25	39	29
Česká kancelář			1	3	2	5	5
Uherská koncelář			1	1		0	2
Kancelář dvor. komory	17	4	8	15	20	32	31
Další služebníci v kancelářích	6		1	3	4	7	7
Oddělení nejv. hofmistra	**275**	**180**	**261**	**278**	**373**	**350**	**483**
Dvor. služebníci (šlechta)	9		32	40	79	49	99
Služebníci u tabule	6	3	25	21	40	29	50
Sklepy a kuchyně	30	6	5	18	31	29	24
Dvorní kaple	55	6	54	44	70	82	70
Lovecká družina	19	12	6	17	16	19	18
Osobní stráž / gardy	134	150(?)	131	130(?)	130(?)	130(?)	208
Dvor. poštmistr	2		1	1	1	1	1
Dvor. kurýři	15		3				2
Heroldi		2	1	1		4	4
Ubytovatel		1		1	1	1	1
Furýři	5		3	5	5	6	6
Nejv. komorník			1	1	1	1	1
Komorníci	2	7	3	6	6	5	15
Komorní služebníci	11	5	20	22	23	18	17
Řemeslníci a umělci	8	5	7	8	8	11	9
Osobní komora celkem	**21**	**17**	**30**	**36**	**37**	**34**	**41**
Nejv. štolba		1		1	1	0	1
Stáje	**86**	**13**	**60**	**57**	**44**	**61**	**69**
Další dvor. čeleď	14	6	4	5	7	6	86
Celkem	**461**	**229**	**410**	**439**	**545**	**565**	**786**

Dvůr Ferdinanda I. (1503–1564)

- 1503 – 1518: pobyt Ferdinanda I. ve Španělsku,
- Isabela Kastilská a Ferdinand Aragonský; dvůr infanta: 26 osob (hofmistr, vychovatel, komorníci, kuchař, spížník, lékař, lékárník a další dvořané), mobilita
- 1518–1521: pobyt Ferdinanda I. v Nizozemí; Margareta Habsburská a její dvůr (důraz na funkci komorníka, mobilita); Erasmus Rotterdamský: "Institutio Principis Christiani"
- 1521 – převzetí vlády v rakouských zemích; svatba s Annou Jagellonskou 1521; dvůr multinacionální, 230 lidí, 1526/27 správně politické změny, reorganizace dvorského aparátu, nástup rakouské šlechty
- 1526 – volba českým a uherským králem
- 1531 – volba římským králem
- 1558 – císařská korunovace

Dvorní řády/pořádky Ferdinanda I.

1527 – první dvorní řád (ukázka Moodle)

Důvody sepsání: politické, správní a finanční problémy; omezení nákladů a vlivu cizích dvořanů

president tajné rady: Bernard Cles

hofmistr: Vilém von Roggendorf

kancelář: kancléř, sekretáři

poštmistr

dvorská komora – šacmistr, dohled nad komorami v jednotlivých zemích (dolnorakouská, hornorakouská, česká, uherská, slezská)

dvorská rada

osobní komora – nejv. komorník, 3 komorníci z řad šlechty, komorní služebníci, lékaři, lazebníci, lékárník, ranhojič, garderobiéři, topič, furýři, řemeslníci

Stabelmeister

stáje – nejv. štolba a čeleď, pážata

kaple – nejv. kaplan; dvorní kontrolor; osobní ozbrojené gardy; heroldi, lokajové, furýři, dveřníci, trumpetisté, čalouníci, sokolníci a nejvyšší lovčí

1529 – řád pro dvory svých dětí

- pokusy o zřízení dvorské válečné rady (založena ale až v r. 1556)

1537 – druhý dvorní řád

instrukce pro jednotlivé úřady

Francesco Terzio: Slavnostní hostina císaře Ferdinanda I. s rodinou, 1560

Kabátec pážete, 1555, KHM Ambras

Dvorní řád 1527 – dvorní kaple Ferdinanda I.

Capelordnung

Ainen öbristen caplan unnd sonst viere caplän, die guet stymb haben und singen konden.

Ain messner.

Cantores neun und ain capellmaister, der soll der knaben preceptor sein unnd sy lernen.

Knaben zehen.

Organist ainer.

Zwen knecht, so der gesellen und knaben warten.

Prediger ainen oder zwen.

Ain capelschreiber.

Dem capelmaister zwai phert.

Vier caplänen jedem ain phert.

Mesner ain pherdt.

Und die andern personen faren auf den wägen.

Es soll auch die ganz capell ir gehorsam dem öbristen caplan thun, der soll sein guet ordnung der ceremonien mit evangelipuech, pacem, weichwasser und anders, wie sich gegen einem sölichem künig unnd fürsten gebürt, zu credenzen halten, auch die capeldiener unnd knaben mit gueter stimb unnd konnsst [= Kunst] des gesangs anzunemen haben.

Item die cantores und knaben sollen durch den capelschreiber angedingt werden in den herbergen und der sol mit fleiss aufsehen haben, daß kein übriger cost auflauff, sonder guet ordnung in der zerung gehalten werde.

Dvůr Ferdinanda I. (1503–1564)

- národnostní složení – multinacionální (Španělé – Gabriel Salamanca, Nizozemci, Rakušané, Italové, šlechta ze zemí Koruny české, Uhři)
- péče panovníka o dvůr – řády a instrukce
- struktura, funkce – popsány ve dvorních řádech a instrukcích
- početnost – pozvolný nárůst (viz tabulka)
- mobilita – dvůr na cestách
- význam – struktura a funkčnost dvora Ferdinanda I. – platnost až do konce monarchie

Ditrichštejnové
- „dvorský“ šlechtický rod

Adam z Ditrichštejna, nejv. hofmistr arcivévodů Rudolfa a Arnošta ve Španělsku

Maxmilián z Ditrichštejna, komorník císaře Rudolfa II.

Ferdinand Josef z Ditrichštejna, nejv. hofmistr Leopolda I.

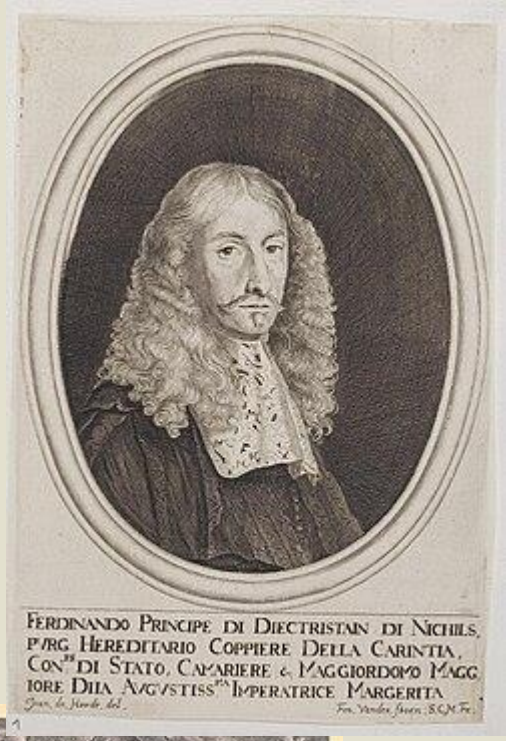

Filip Zikmund z Ditrichštejna, nejv. štolba Karla VI.

Dvůr Maxmiliána II. (1527–1576)

- dětský dvůr – zaměřen na výchovu a vzdělávání
- po převzetí vlády - návaznost na systém Ferdinanda I.
- větší dokonalost při evidenci (vydávání instrukcí pro jednotlivé dvořany)
- prudký nárůst počtu členů dvora oproti dvoru Ferdinanda I. – v r. 1567 celkem 790 členů dvora (viz tabulka)

Habsburský dvůr 1519-1567

	1519	asi 1519	1527/30	asi 1545	asi 1550	asi 1563	1567
Název úřadu	Maxmilián I.	Ferdinand I.	Ferdinand I.	Ferdinand I.	Ferdinand I.	Ferdinand I.	Maxmilián II.
Nejv. hofmistr	1	1	1			1	1
Vychovatel		1					
Poradní kolegia / úřednici	**18**	**1**	**24**	**19**	**31**	**29**	**30**
Tajní radové				1	5		5
Nejv. maršálek	1		1+1	1	1	1+1	
President dvor. rady						1	1
Dvorní radové	16		18	11	15	14	13
Pokladník	1	1	1				
President dvor. komory							
Radové dvor. komory			2	3	4	5	4
Radové válečné rady						3	5
Ostatní služebníci			1	3	6	4	2
Kanceláře	**46**	**4**	**29**	**43**	**52**	**84**	**75**
Vicekancléř	1			1	1	1	1
Dvorní kancelář	22		18	20	25	39	29
Česká kancelář			1	3	2	5	5
Uherská koncelář			1	1		0	2
Kancelář dvor. komory	17	4	8	15	20	32	31
Další služebníci v kancelářích	6		1	3	4	7	7
Oddělení nejv. hofmistra	**275**	**180**	**261**	**278**	**373**	**350**	**483**
Dvor. služebníci (šlechta)	9		32	40	79	49	99
Služebníci u tabule	6	3	25	21	40	29	50
Sklepy a kuchyně	30	6	5	18	31	29	24
Dvorní kaple	55	6	54	44	70	82	70
Lovecká družina	19	12	6	17	16	19	18
Osobní stráž / gardy	134	150(?)	131	130(?)	130(?)	130(?)	208
Dvor. poštmistr	2		1	1	1	1	1
Dvor. kurýři	15		3				2
Heroldi		2	1	1		4	4
Ubytovatel		1		1	1	1	1
Furýři	5		3	5	5	6	6
Nejv. komorník			1	1	1	1	1
Komorníci	2	7	3	6	6	5	15
Komorní služebníci	11	5	20	22	23	18	17
Řemeslníci a umělci	8	5	7	8	8	11	9
Osobní komora celkem	**21**	**17**	**30**	**36**	**37**	**34**	**41**
Nejv. štolba		1		1	1	0	1
Stáje	**86**	**13**	**60**	**57**	**44**	**61**	**69**
Další dvor. čeleď	14	6	4	5	7	6	86
Celkem	**461**	**229**	**410**	**439**	**545**	**565**	**786**

Rudolf II. – životopis

*1552 – Vídeň

1564–1571 – na španělském dvoře Filipa II.

1572 – korunovace uherským králem

1575 – korunovace českým a římským králem

1576 – smrt Maxmiliána II. – nástup vlády

1583 – Praha

1608 – Libeňský mír

1609 – tzv. Rudolfův majestát

1611 – abdikace

†1612 – Praha

Vývoj dvora Rudolfa II.

1552 – 1576: arcivévodský dvůr Rudolfa II.

1576 – 1600: vznik a konstituování císařského dvora:

- dvořané jeho otce: kancelářský a byrokratický personál, lovecká družina, dvorní kaple i s hudebníky, trubači (324)
- dvořané jeho arcivévodského /královského dvora – držitelé nejvyšších dvor. Úřadů: nejv. hofmistr (Adam von Dietrichstein), nejv. komoří (Wolfgang Rumpf) a nejv. štolba (Claudio Trivulzio), také všichni komorníci, členové kuchyně apod.
- noví lidé

1583: Praha jako stálá residence císaře – pronikání české šlechty na císařský dvůr

1600 – 1612: období „úpadku“ dvora, absence dvorních řádů, instrukcí

1612: rozpad dvora, část dvořanů přešla na dvůr Matyáše

Struktura dvora

Císař – tvůrce s nejvyšší rozhodovací, výkonnou a kontrolní pravomocí

4 hlavní „štáby“ dvora, v čele nejvyšší úředníci:

nejvyšší hofmistr (dohled nad celým dvorem), jeho štáb:

- personál u tabule, dvorní služebníci, kuchyně a sklepy, kontrolor, lovecká družina, almužník, dvorní kaple včetně hudebníků a zpěváků
- poradní kolegia panovníka: tajná rada, (říšská) dvorská rada, dvorská komora, válečná rada
- kanceláře včetně České dvorské kanceláře

nejvyšší komorník

- komorníci, služebníci, osobní obsluha panovníka, vědci, umělci, řemeslníci

nejvyšší dvorní maršálek – soudní pravomoc nad členy dvora

nejvyšší štolba

- stáje a jejich personál, pážata a jejich praeceptor, učitelé, řemeslníci, trubači

„Komorní“ umělci a vědci Rudolfa II.

Bartholomaeus Spranger

Guiseppe Arcimboldo

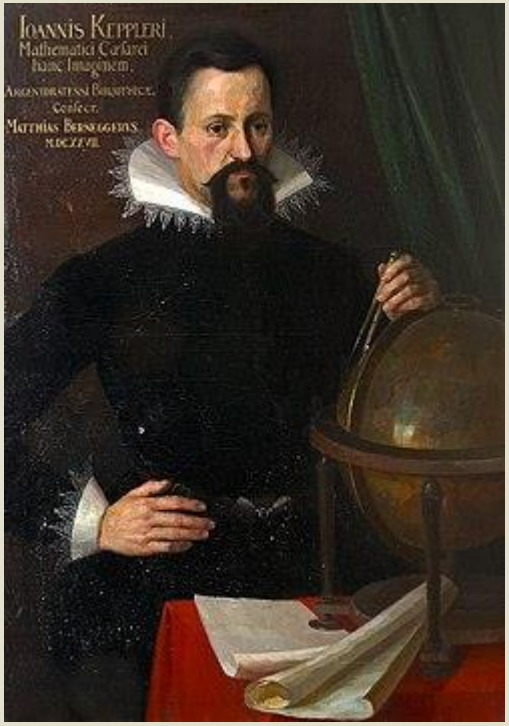

Johannes Kepler

Vývojové tendence dvora Rudolfa II.

nárůst počtu členů dvora – 1200 (1612)

růst finančních nákladů, dluhy

nárůst byrokratizace

zvyšování potřeby reprezentace

malá mobilita

rozdělení dvora: Praha - Vídeň

specializace jednotlivých profesí u dvora

pobyt u dvora – vznik tzv. dvořanů „hausaus“ (u dvora nepobývali trvale)

národnostní složení / sociální složení / ženy na dvoře

kariérní postup

dvorské rodiny

Charakteristika dvora Rudolfa II.

- přechod mezi dvorem renesančním a barokním
- prolínání císařského dvora a správního systému Českého království

Dvorní kaple 1527–1564

	1527	**1537**	**1564**
Hofprediger/ Dvor. kazatel	1-2		3
Elemosinarius/Almužník		1	
Oberstkaplan	1	1?	
Kapläne	4	2?	11
Messner	1		
Kapellendiener		1	2
Celkem	**7–8**	**5**	**16**
Kapellmeister	1	1	1
Bassisten			12
Altisten			17
Tenoristen			12
Zpěváci celkem	9	13	
Singerknaben praeceptor		1	2
Singerknaben	10	16-20	18
Knechte	2		
Organist	1	1	2
Kapellschreiber	1		
Notist		1	
„Kalkant“		1	1
Celkem	**24**	**34–38**	**65**

Hofkapelle	**1574**	**1576**	**1580**	**1584**	**1589**	**1601**	**1612**	
Hofprediger / Dvor. kazatel	1	1	1	0	0	1	0	
Elemosinarius / Almužník	1	2	1	0	0	1	1	
Kapläne	4	4	5	8	10	13	15	
Oratoriendiener	1	1	2	0	1	0	1	
Kapellendiener	2	0	1	1	1	1	1	
Kapellmeister	1	1	1	1	1	0	0	
Vizekapellmeister	_	_	_	_	1	1	1	
Kammermusikanten	2	1	1	4	4	3	5	
Bassisten	11	8	7	6	7	10	7	
Kammerbassisten	1	_	_	_	_	_	_	
Tenoristen	13	9	5	8	7	9	4	
Altisten	11	8	10	9	9	10	3	
Diskantisten	3	3	3	3	4	2	1	
Organisten	2	2	2	2	3	2	3	
Notist	1	1	1	1	1	1	1	
Lautenschläger	_	_	_		_	_	_	
Concordero	1	1	1	1	1	1	1	
Sängerknabenpräzeptor	1	1	1	1	1	1	2	
Sängerknaben	12-16	12	12 (?)	12	12	16	16	
	68-74	**55**	**54**	**57**	**62**	**72**	**62**	**+12,7**

Ubytovací kniha dvora Rudolfa II. (Malá Strana, 1608)

1 **178. Fraw Sixtin**, wittib (**Čp. 283/III, Lázeňská 15)**
2 Bey der erden
3 4 keller ineinander,
[Nota:] Kha. q. ort im keller. [3]
4 zur rechten 1 schenkstueben
5 gew[ölbt], 1 khl. gew[ölbt], 1 ca. gew[ölbt],
6 mehr 1 cam. zu feßern, zuvor
7 1 stall gewesen.
8 Im 1. gaden vorn
9 1 st., 1 cam., 1 kuchl,
10 gegenuber
11 1 camer,
[Nota:] Khay. q. tax. 16 fl. *Ir Mat. organist* ***Carl Litton***.[2] [9-11]
12 mehr ins hofl hinten
13 1 stiebl, 1 cl., 1 kuchele.
14 [Nota:] Kha. q. tax. 11 fl. *Hartschir* ***Ernest Wagner***.[3] [13]
14 Underm dach vorn
15 2 camern auf die gaßen, mehr
16 1 cam. auf der seiten, aufm gan-
17 gel 2 cammern nebeneinand[er],
[Nota:] Kha. q. 1 camer tax. 3 fl. [14-17]
1 darob vorn
2 1 boden, 1 camer verschlagen.

Dluhy po rozpadu dvora Rudolfa II. – dvorní kaple (1623)

Dvorní kaplan

Innocentii Monica	[sine]

Komorní hudebníci

Johann Paul Artesi	2451 fl.53 kr.
Carl Artesi	509 fl.
Marco Anthonio Musto	800 fl.
Ludovico Fabi	494 fl.

Zpěváci

Georg Furtter, tenorist	36 fl.20 kr.
Matthias de Seyva	78 fl.

Varhaníci

Francesco Bornstain	30 fl.
Carl Luitton	2350 fl.

Národní archiv SM 21/3

Barokní dvůr – dvůr Leopolda I.

- Funkce dvora: domácnost vladaře, dvůr jako mocenský nástroj, reprezentace panovníka – obrana panovníka ustupuje do pozadí
- Velikost – dvůr Leopolda I. asi 1900 členů; dvůr Karla VI. asi 2100 členů – zhoršena možnost mobility
- Mnozí dvořané nepobývali u dvora – čestné tituly
- Pestré sociální i národnostní složení
- Široké spektrum zájmů jednotlivých dvořanů a jejich skupin – boje o moc, intriky
- Abraham a Sancta Clara: "...u dvora musí člověk běhat jako poštovní herka, hrbit se jako potápka, sloužit jako pes, mazlit se jako kočka, přetvařovat se jako liška, musí být jako kohout na věži, který se umí otáčet do všech světových stran.„; "Daleko lehčeji lze vstoupit na nebesa z ovčína než z dvorského sálu"

Zasedání říšské dvorní rady, 1683

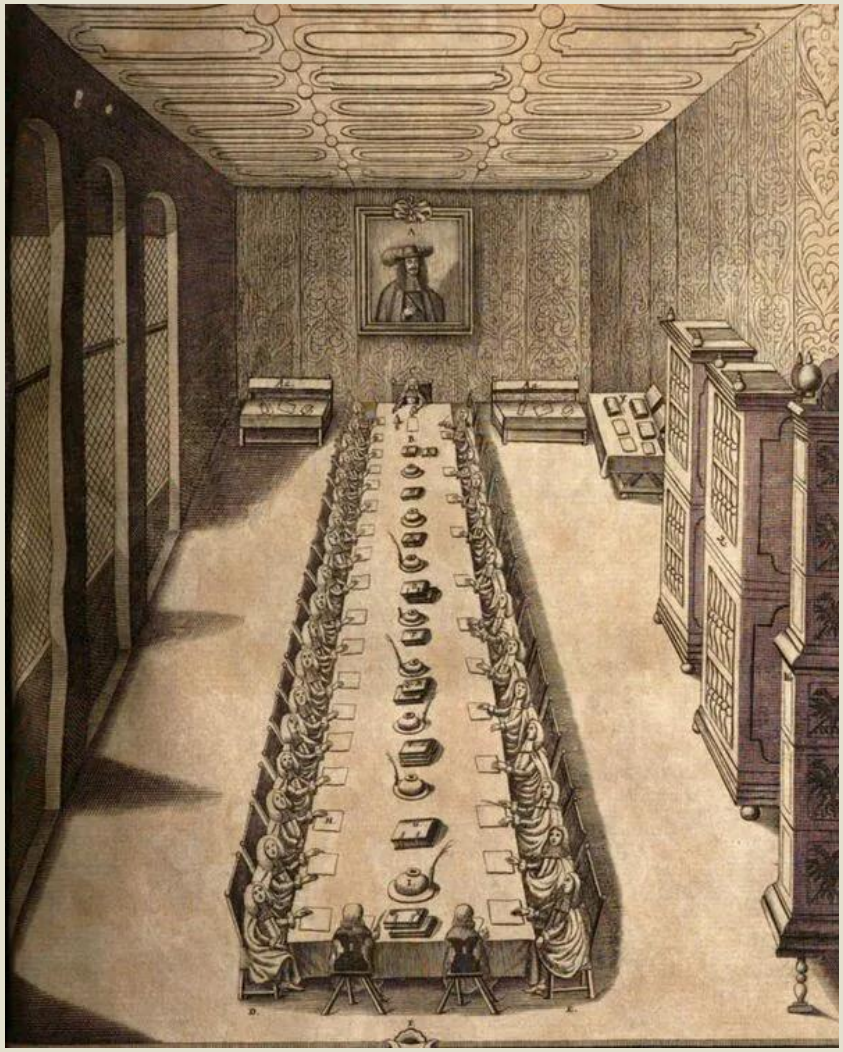

Darstellung einer Reichshofratssitzung, in: Johan Christoph von Uffenbach, Tractatus Singularis et Methodicus de Excelsissimo Consilio Caesareo-Imperiali Aulico, Wien 1683

Ceremoniel

- Pro období 16. a poč. 17. stol. nemáme k dispozici normativní prameny o ceremonielu na dvoře, pouze útržkovité informace, instrukce panovníka o chování dvořanů spíše ústní formou
- Teprve v průběhu 17. stol. se vznikají tzv. Zeremoniellbücher (uloženy v HHStA ve Vídni)
- Ceremoniel se stal základním pilířem každodenního života císaře, jeho rodiny a všech členů dvora
- Složitá soustava nařízení, zákazů – důraz na panovnický majestát
- Předpisy se týkají i slavností a cest dvora

Hostina u příležitosti udělení řádu Zlatého rouna, 1585

Dvory žen

- Oproti dvoru panovníka rozdíl kvantitativní i kvalitativní – menší počet členů dvora, rozdělení na část mužskou (správa dvora, obsluha při jídle, příprava jídla, řemeslníci - krejčí, čalouník, umělci - hudebníci) a ženskou (osobní asistence – komorné, služebnice, pradleny);
- chybí role politicko-správní
- důraz na osobní obsluhu panovnice, její obranu a ochranu soukromí
- representace
- část nákladů na dvůr české královny hrazena z výnosu věnných měst
- dvůr Anny Jagellonské – dochovány dvorní řády, kde je popsán i ceremoniel – viz studie J. Hausenblasové (Moodle)

Ioannis Lodovici Vivis „Von underweÿsung ayner Christlichen Frauwen...“, 1544

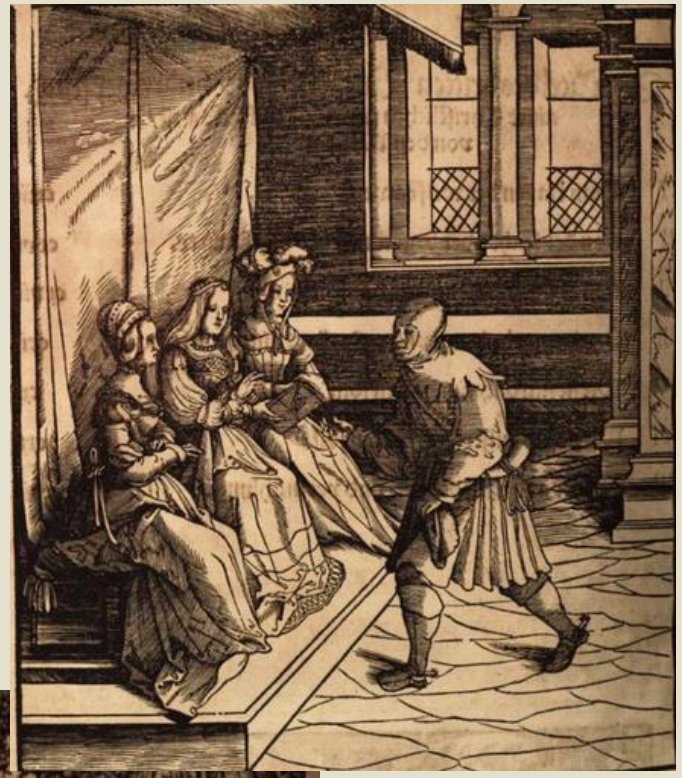

Společenské setkání

Tanec

Dvory dětí

- důraz na osobní obsluhu (kojná, pečovatelky, komorníci, komorné, kuchaři, obsluha při jídle)
- ochranu soukromí
- zejména vzdělávání a výchova (preceptor, učenci, učitelé tance, jízdy na koni, zápas, používání zbraní); dívky – ruční práce; výuka jazyků
- podíl šlechtických pážat na výchově

Weisskunig

Dvůr Marie Terezie

- jiné funkce než dvory předchozích panovnic – byla současně manželkou panovníka i panovnicí, funkce politicko-správní, obslužná, velký důraz na representaci
- pozdně barokní dvůr, více než 2000 žen a mužů, nákladný provoz – součástí reforem také snaha o omezení nákladů na dvůr
- "Amts- oder Staatskalender„
- dvory pro jednotlivé členy rodiny

Děkuji Vám za pozornost